

„Hic discursus de praeteritis,  
praesentibus et futuris”

Tanulmányok Tüskés Gábor  
70. születésnapjára

Beiträge zum 70. Geburtstag  
von Gábor Tüskés

Főszerkesztő • Haupteditorin  
Lengyel Réka

Szerkesztők • Herausgeber  
Csörsz Rumen István  
Hegedüs Béla  
Tüskés Anna

reciti  
BUDAPEST, 2025

A borítón / Auf dem Umschlag:  
Zacharias Dolendo: *Pax*, 1596–1597.  
(London, British Museum, 1873, 0809.468)

Az ünnepelt fényképét Tüskés Anna készítette (Budapest, 2025)

Könyvünk a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5  
Magyarország Licenc (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)  
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.  
Köteteink a r e c i t i honlapjáról letölthetők  
Éljen jogaival!

ISBN 978-963-672-031-5

ISBN 978-963-672-032-2

Kiadja a r e c i t i,  
a HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézetének  
tartalomszolgáltató portálja, <http://www.reciti.hu>  
Tördelés: Újvári Máté  
Borítóterv: Szilágyi N. Zsuzsa

Nyomdai munkák: Kódex Könyvgyártó Kft.  
Felelős vezető: Marosi Attila

## LENGYEL RÉKA

### Robert Dodsley művei Magyarországon a 18. században (*The Preceptor, The Oeconomy of Human Life*)

A 18. századi bölcsészettudományi gondolkodás magyarországi forrásainak eddigi legnagyobb szabású antológiája 2010-ben és 2015-ben két kötetben látott napvilágot.<sup>1</sup> Az első kötet *Bölcsélet* című fejezetében helyet kapott Kónyi János *A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve* (1774) című művének néhány részlete.<sup>2</sup> A szemelvény sajtó alá rendezési munkálatai közben fény derült rá, hogy a korábbi szakirodalom alapvetően tévedett a szerző személyével kapcsolatban. Kiindulási pontként először a könyv digitalizált változatát használtam, mely a hajdani Széll Farkas-könyvtár számos további kötetével együtt a prágai Nemzeti Könyvtárba került példány alapján készült.<sup>3</sup> Ebben a példányban szerepel egy vers, melynek versfőiből Kónyi nevét olvashatjuk ki, s ez alapján egyértelmű, hogy a kötetben megjelent szöveg az ő fordítása.<sup>4</sup> Az álnéven megjelent, *The Oeconomy of Human Life* című mű eredeti szerzője Robert Dodsley londoni költő, író, könyvkiadó volt. Morálfilozófiai, önismereti kézikönyve igen hamar népszerűvé vált az olvasók körében, s rövid időn belül már francia és német fordításai is keletkeztek; míg magyarra összesen öt különböző fordító ültette át. Igen tanulságos az e három nyelven készült fordítások története, s számos érdekes adattal szolgált a Kónyi-fordítás kézíratos, cenzúrai példányainak vizsgálata is.<sup>5</sup>

\* A szerző irodalomtörténész, a HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet XVIII. századi osztályának munkatársa.

1 *Magyarországi gondolkodók, 18. század: Bölcsészettudományok I*, szerk. Tüskés Gábor, munkatárs LENGYEL Réka, Magyar Remekírók, Új Folyam (Budapest: Kortárs Kiadó, 2010); *Magyarországi gondolkodók, 18. század: Bölcsészettudományok II*, szerk. Tüskés Gábor és LENGYEL Réka, Magyar Remekírók, Új Folyam (Budapest: Kortárs Kiadó, 2015). – Itt köszönöm meg a vizsgált könyvtárak munkatársainak, név szerint Balogh Krisztának, Boldog-Bernád Istvánnak, Monok Istvánnak, Veres Anna Máriának és Winkler Beának, valamint Hegedüs Bélának, Latzkovits Miklósnak és Tüskés Gábornak a tanulmány elkészítésében nyújtott segítségüket.

2 KÓNYI János, „A bölcsességnek és a jó erkölcsnek könyve”, in *Magyarországi gondolkodók, I*, 67–77, jegyzetek: 825–827.

3 LENGYEL Réka, „A visszanyert könyvtár: A Széll Farkas-gyűjtemény feldolgozásának lehetőségei a 21. században”, in *Monographia: Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, szerk. NYERGES Judit, VERÓK Attila, ZVARA Edina, 472–478 (Budapest: Kossuth, 2016).

4 LENGYEL Réka, „Kónyi János elcserélt fordítása (*A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve*, 1774): Robert Dodsley magyarországi recepciójához”, in *Numquam autores, semper interpretes: A magyarországi fordítási irodalom a 18. században*, szerk. LENGYEL Réka, 128–145 (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2016).

5 LENGYEL Réka, „»Continet heresim, et alios graves errores«”: Cenzori jelentések Kónyi János fordításairól (1773–1774), *Irodalomtörténeti Közlemények*, 128, 6. sz. (2024), 711–735.

A kutatás egy további fázisában összegyűjtöttem az *Oeconomy*-kiadások hat nagyobb és egy kisebb budapesti könyvtárban őrzött példányaira vonatkozó adatokat, s a vizsgálatot kiterjesztettem Robert Dodsley további műveire is. A vizsgált közgyűjtemények: Országos Széchényi Könyvtár, MTA Könyvtár és Információs Központ, DRE Ráday Könyvtár, Evangélikus Országos Könyvtár, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Állatorvostudományi Egyetem Hutýra Ferenc Könyvtár, ELTE Egyetemi Könyvtár. Az utóbbi gyűjteményben egyetlen Dodsley-mű sem található. A példányok adatainak egybegyűjtése révén sikerült kimutatni, hogy az igen kiterjedt szerzői, sajtó alá rendezői, könyvkiadói életműből eredeti nyelven csupán egy kiadvány érhető el a vizsgált gyűjteményekben. Az *Oeconomy*-kiadások fennmaradt példányai közül a kézírásos bejegyzések alapján többet is konkrét tulajdonoshoz tudunk kötni, s kimutatható 18–19. századi használatuk. A részben egyházi, részben világi possessorok közül kiemelendő Sófalvi József, aki bizonyosan az első alkalommal a jelen kutatás keretében vizsgált példány alapján készítette el saját *Oeconomy*-fordítását. Kiderült továbbá, hogy e munka mellett csak két másik Dodsley-kiadvány német fordításainak néhány példánya jutott el hazánkba. Ezek közül az egyik, a *Chronicle* egy történeti tárgyú ismeretterjesztő könyv, melynek témája az angol királyok története Hódító Vilmostól II. Györgyig (1740).<sup>6</sup> A kis terjedelmű, szatirikus hangvételű munka Nathan Ben Saddi zsidó rabbi nevével jelent meg, s alcíme szerint „a régi zsidó történetírók modorában íródott”. Utóélete igen érdekesen alakult: angolul is készültek folytatásai, illetve utánzatok más írók tollából, de a Dodsley által megteremtett formát a legnagyobb mértékben az eredeti szöveg német kiadója, a feltehetően a fordítást is maga készítő Christoph Gottlieb Richter (1716–1774) aknázta ki. Richter számos más uralkodó működését, illetve történelmi eseményt dolgozott fel a *Chronicle* mintájára.<sup>7</sup> A budapesti gyűjteményekben megtalálható a szövegcsalád több darabjának néhány példánya, ezek részletes bemutatását a téma komplexitása miatt egy másik közleményben tervezem. A másik, magyar olvasókhoz is eljutott kiadvány Dodsley egyik legnagyobb hatású vállalkozása, a több tudományágra vonatkozó alapismereteket tartalmazó, *The Preceptor* (1748) című tankönyv német fordítása. Az alábbiakban időrendi sorrendben elsőként e munka, majd az *Oeconomy*-fordítások példányaiba vonatkozó fontosabb adatokat közlöm.

6 [Robert DODSLEY], *The Chronicle of the Kings of England: Written in the Manner of the Ancient Jewish Historians, By Nathan Ben Saddi, A Priest of the Jews* (London: Cooper, 1740).

7 A Dodsley-kiadvány fordításának első kiadása: [Robert DODSLEY], *Die Bücher der Chronick derer Könige von Engelland, beschrieben in der Sprach des jüdischen Volks durch Nathan Ben Saddi...* (Frankfurt und Leipzig: k. n., 1744). Richter további munkáiban többek között Mária Teréziának a franciák ellen viselt háborúit, II. Frigyes porosz király működését, Wilhelm, Cumberland hercege, továbbá Lotharingiai Károly életét tárgyalta.

## A *Der Lehrmeister* példányai a Ráday Gyűjteményben

Dodsley saját könyvkiadója már jó tíz éve nagy sikerrel működött, amikor *The Preceptor* címmel 1748 tavaszán megjelent kétkötetes, enciklopédikus jellegű tankönyve.<sup>8</sup> Az olvasóközönség igényeire igen fogékony, azokat kiszolgálni igyekvő vállalkozó széles kínálatában addigra számos egyéb gyakorlati kézikönyv és tankönyv is megtalálható volt.<sup>9</sup> Egy kortárs vélemény szerint a *Preceptor* „egyike a bármely nyelven kiadott legértékesebb könyveknek a fiatal elmék kiművelésére”.<sup>10</sup> A tankönyv a Dodsley-féle alapvető munkák azon sorába illeszkedett, melyekkel jelentősen formálta a korabeli közismereteket, valamint a korábbi és kortárs irodalmi kánont.<sup>11</sup> A *Preceptor* tizenkét nagyobb egysége a különféle tudományos, illetve szakmai ismeretek összegzését nyújtja a következő elrendezésben: *Olvasás, beszéd, levélírás; Geometria; Földrajz és csillagászat; Kronológia és történelem; Rétorika és poétika; Rajz; Logika; Természetfilozófia; Etika vagy Morálfilozófia; Árucsere és kereskedelem; Jog és államtudomány; Az ember élete és szokásai*. Az ajánlás címzettje a trónörökös, a tízéves György herceg, akinek Dodsley véleménye szerint azért van szüksége ezen ismeretek megszerzésére, hogy bölcs és hazaszerető uralkodó váljék belőle, aki az időben megszerzett, alapvető műveltségére támaszkodva mindig képes lesz az önálló ítéletalkotásra, kormányzásra.<sup>12</sup> A könyvet más olvasóknak elsősorban iskolai használatra ajánlották, de a magánúton tanulók is hasznát vehették.

A korabeli Angliában a diákok alapképzése az ún. *grammar school*okban zajlott, s a tananyag középpontjában a görög és a latin nyelv elsajátítása, az antik auktorok olvasása, értelmezése állt. A század közepére viszont egyre inkább felmerült az igény az ettől való elrugaszkodásra, arra, hogy az alap-, közép- és felsőfokú intézményekben tanuló fiatalok a mindennapi életben és a jövőendő karrierjük szempontjából jobban alkalmazható, gyakorlatiasabb oktatásban részesüljenek. Dodsley érzekelte ezt a változást, ezért emelte be a témák

8 [Robert DODSLEY et al.], *The Preceptor: Containing A General Course of Education. Wherein the First Principles of Polite Learning are laid down In a Way most suitable for trying the Genius, and advancing the Instruction of Youth, In Twelve parts, Illustrated with Maps and useful Cuts, I–II* (London: Dodsley, 1748).

9 1745-től árultak tengerészeknek, katonáknak és bábáknak szóló útmutatókat, míg több különféle kiadvány a szülőknek és az iskolai tanítóknak készült, akik egészen a kisgyermekkortól kezdve megtalálták a megfelelő segédleteket a Tully's Headnél (*The common Errors in the Education of Children...*; *The Usefulness of Dramatic Interludes in the Education of Youth*; *The Child's new Play Thing*; *The History of Greece*). Lásd erről: Harry M. SOLOMON, *The Rise of Robert Dodsley: Creating the New Age of Print* (Carbondale-Edwardsville: Southern Illinois University Press, 1996), 125.

10 James Boswell véleményéről lásd Uo., 124.

11 Nála jelent meg Samuel Johnson szótára, illetve válogatást adott közre a régi angol drámákból és a kortárs költészetből, lásd erről uo., 127.

12 [DODSLEY et al.], *The Preceptor...*, III–VII.

közé a kereskedelmet, amely tárgyat korábban nem tanították.<sup>13</sup> Könyve egyes fejezeteinek összeállítására ennek szellemében kiváló angol és skót professzorokat kért fel. Részt vett a munkában a Dodsley-féle *Museum, or Literary and Historical Register* című folyóiratban is közreműködő költő és orvos, Mark Akenside (1721–1770) és az oxfordi történész, Joseph Spence (1699–1768), míg a morálfilozófiai részt David Fordyce (1711–1751), a logikáról szóló fejezetet William Duncan (1717–1760), az Aberdeeni Egyetem tanárai írták. A könyv megjelentetésének ötletét támogatta Dodsley pártfogója, Alexander Pope is, másik jó barátja, állandó szerzője és munkatársa, Samuel Johnson pedig két írást is adott a *Preceptor*ba. Ő jegyzi az előszót, melyben felhívja a figyelmet arra, hogy a könyvet különféle beállítottságú diákok egyaránt használhatják, a szerzői-szerkesztői kollektíva fő célját pedig így mutatja be: „Nem az volt a cél, hogy ezen ismeretek díszekkel ékesítsék az elmét, hanem hogy megvédjék a mezítelenségtől; nem az, hogy túlságosan gazdagítsák, hanem hogy ellássák a szükséges dolgokkal.”<sup>14</sup>

A *Preceptor* Dodsley életében és később is további kiadásokat ért meg, igen népszerű volt mind az anyaországban, mind a gyarmatokon,<sup>15</sup> és mintájául szolgált számos egyéb, más szerzők által írt tankönyvnek.<sup>16</sup> Annak felderítése, hogyan hasznosították a tanulók, olvasók a könyvben foglalt ismereteket, további kutatást igényel, egyelőre csupán elszórt adatok állnak rendelkezésre, például a *Preceptor* vonatkozó fejezete mint beszédstílus-tanácsadó alkalmazásáról.<sup>17</sup> Mindezzidáig nem irányult célzott kutatás a tankönyv más nyelvű kiadásainak egybegyűjtésére sem. Jelen tudásom szerint német és orosz fordítása készült.<sup>18</sup> Az orosz változatot Nyikolaj Mihajlovics Karamzin, a németet Hans Ernst von Teubern (1738–1801) a szász választófejedelemség bírósági és igazságügyi tanácsosa készítette, a 2. kötet címléírásában foglalt állítás szerint nem egyedül, hanem egy társasággal. Az ajánlás címzettje III. Ágost lengyel király, szász választófejedelem, a kötetek tartalma az angol eredetit követi. A német

13 Vö. Dale RANDALL, „Dodsley’s *Preceptor* – A Window into the Eighteenth Century”, *The Journal of the Rutgers University Library*, 22, 1. sz. (1958), 10–22, 13.

14 [DODSLEY et al.], *The Preceptor...*, XV–XVI. – Az előszó helyéről Johnson életművében lásd: Brad PASANEK, „Philosophy”, in: *The Oxford Handbook of Samuel Johnson*, szerk. Jack LYNCH, 519–535 (Oxford: Oxford University Press, 2022), 524–525.

15 A Rutgers Egyetemi Könyvtár gyűjteményében található, 1763-as kiadású példányáról, mely akkortól a Rutgers család tulajdonában volt, lásd: RANDALL, *Dodsley’s Preceptor*, 10.

16 *Youth’s Moral Preceptor* (1761), *The Polite Preceptor* (1774), *The Poetical Preceptor* (1770), *The Preceptor’s Assistant* (1780), *The Historical Preceptor* (1789), *The Juvenile Preceptor* (1801), *The Arithmetical Preceptor* (1814). Vö. Uo., 22.

17 Vö. Eve TAVOR BANNET, *Eighteenth-Century Manners of Reading: Print Culture and Popular Instruction in the Anglophone Atlantic World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 100.

18 Vö. Tatiana SMOLIAROVA, „The Promise of a Ruin”, in: *Ruins of Modernity*, szerk. Andreas SCHÖNLE, George STEINMETZ, Julia ADAMS, Julia HELL, 375–394 (Durham–London: Duke University Press, 2010), 393.

kiadások közül az első 1762–1763-ban, az ehhez képest részben eltérő, a javított angol kiadás alapján készített második 1765–1767-ben, a harmadik 1782–1783-ban jelent meg. Kimutatható, hogy Johann Gottfried Herder a német fordítás révén ismerkedett meg a korabeli angol retorikaelmélettel.<sup>19</sup> A tankönyv németországi hatástörténetének feldolgozása egyelőre várat magára, de a magyarországi adatok azt mutatják, hogy a Teubern-fordítást Közép-Európa más országaiban is terjesztették, s még a 19. század első felében is használatban volt.

A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Könyvtárában az első és a második kiadás összesen öt kötete érhető el, az 1763-as három példányban. Teljes címléírásaik és könyvészeti adataik:

[Robert DODSLEY ET AL.], *Der Lehrmeister oder ein allgemeines System der Erziehung worinn die ersten Grundsätze einer feinen Gelehrsamkeit so vorgetragen werden, daß man dadurch das Genie der Jugend am glücklichsten prüfen und ihren Unterricht befördern kann; In zwölf Abtheilungen, mit nützlichen Kupfern erläutert; In zween Bänden; Aus dem Englischen, nach der verbesserten Ausgabe, übersetzt; Mit allergnädigsten Freyheiten*, 1. kötet (Leipzig: Heinsius, 1762)

8°, 810 l., [1] rézmetszet, 33 kihajtható tábla

DRE Ráday Könyvtár, jelzet: 0-3571/1

[Robert DODSLEY ET AL.], *Der Lehrmeister oder ein allgemeines System der Erziehung worinn die ersten Grundsätze einer seinen Gelehrsamkeit vorgetragen werden. Zweyter und letzter Band mit nützlichen Kupfern erläutert. Aus dem Englischen von einer Gesellschaft übersetzt. Mit allergnädigsten Freyheiten*, 2. kötet (Leipzig: Heinsius, 1763)

8°, [8], 988 l., [1] rézmetszet, 2 kihajtható tábla

DRE Ráday Könyvtár, jelzet: 0-3571/2; 0-2783/2; 2-64592

[Robert DODSLEY ET AL.], *Der Lehrmeister oder ein allgemeines System der Erziehung [...] Zweyte durchgängig vermehrte Auflage*, 1. kötet (Leipzig: Heinsius, 1765)

8°, [18], 1046 l., [1] rézmetszet, 33 kihajtható tábla

DRE Ráday Könyvtár, jelzet: 0-2783/1

Itt érdemes említést tenni a tankönyv illusztrációiról. Az angol kiadásoknak csak az online elérhető példányai közül tudtam megnézni néhányat, a digitális változatokban azonban a metszetek összehajtvá láthatók, ha egyáltalán ott vannak. Egy aukciós katalógus leírása szerint a címlap előtti oldalra egy-egy rézmetszetes illusztráció került, melyeket Charles Grignion metszett Francis

19 Vö. Björn HAMBSCH, „...ganz andre Beredsamkeit: Transformationen antiker und moderner Rhetorik bei Johann Gottfried Herder (Berlin, Boston: Max Niemeyer Verlag, 2007), 89.

Hayman után. Az első kötetben megtalálható továbbá összesen 29, a másodikban 5 további metszet, kihajtható lapokon, Charles Mosely és Louis Boitard munkái Charles Le Brun és Hubert Robert után.<sup>20</sup> A német változatban a címlapmetszeteket (szintén Hayman után) Johann Martin Bernigeroth készítette, s ugyanő, valamint Johann Joachim Püschel és Gottlieb Leberecht Crusius munkái a kihajtható táblaképek (Le Brun és Robert után). Ez alapján feltételezhető, hogy a német kiadásban újrametszve megtartották az eredeti illusztrációkat.

A Ráday Gyűjteményben lévő öt kötet közül négyben (jelzetük: 0-3571/1-2; 0-2783/1-2, az 1762-es kiadás példányából 19 metszetet kivágtak) nincsenek tulajdonosi bejegyzések, csak a „A Budapesti Ev. Ref. Főiskola Könyvtára” pecsétet találjuk meg. Némileg több adat derül ki az első kiadás 1763-ban megjelent 2. kötetének egyik példányából, melyhez nem tartozik első kötet. A szennycímlap rectóján és a címlapon a következő tulajdonosi bejegyzések és pecsétetek láthatók:

Dr Szombathy Úr ajándékából Pázmándi Josefé Bönyön (áthúзва)

Sallay Pál könyvtárából 1848

BL

A Sárobozai Reform. Egyházközség pecsétje

Huszár Jánosé a[nn]o 1822

A Sároboz-Tinódi Ref. Egyház Iskolai Könyvtára pecsétje

Az említett személyek közül hármat is azonosíthatunk. A könyvet Cseh-Szombathi József (1748–1815), 1784-től országos főorvos ajándékozta Pázmándi Józsefnek a Győr közeli településen, Bönyön. A Cseh-Szombathiaknak családi birtokaik voltak a településen és környékén, s rokonságban álltak a Pázmándiakkal. Pázmándi József foglalkozásáról nem találtam adatot, fia, Pázmándi Antal 1794–1797 között a Pápai Református Kollégiumban tanult, majd a jénai egyetemre került, később megyei hivatalnok lett. A *Lehrmeister* tőle került az egyelőre ismeretlen Huszár Jánoshoz, majd később Sárobozra, Sallay Pál tulajdonába. Sallay az 1840-es évek második felében tanító volt a településen, s éppen 1848-ban alapította meg a Kétgarasos Olvasókört. A kötet az egyházközség, illetve a református iskolai könyvtár tulajdonában volt, s onnan ajándékozták később a Ráday Gyűjteménynek.

A könyv egyik fejezetének (Neunte Abtheilung: *Die Sittenlehre*, a 423. oldaltól az 508. oldalig) számos lapján találhatóak további, egyelőre egyik fent említett személyhez sem köthető, kézírásos bejegyzések, egész pontosan a német szöveghez, annak egy-egy, többnyire aláhúzott szavához, kifejezéséhez fűzött magyar fordítások, szómagyarázatok. Lássunk ezekre néhány példát:

20 Az 1775-ös londoni kiadás részletes leírása alapján, lásd: <https://collections.soane.org/b6556>, hozzáférés: 2025.04.14.



a tartalomjegyzékben:

[Erstes] Buch – Darab (alatta áthúzva:) I Könyv

Abschnitt – Rész (felette áthúzva:) Szakasz

Capitel – Szakasz (felette áthúzva:) Cikkely

426: fähig – nincs fordítás

429: Verhalten – maga viselet

431: Verhalten – mihez tartás

433: Mitleidenheit – együttérzés

434: Leidenschaft – indulat

geistigen – velős

A *Lehrmeister* iskolai használatára mutató adat, hogy Csokonai Vitéz Mihály kijegyzéseket készített belőle: vegyes jegyzeteibe (MTA KIK Kézirattár, K 679/1) bemásolta a Teneriféről, Madeiráról és az utóbbi sziget egyik csúcsáról, a Pico Arieróról szóló részt.<sup>21</sup> Megválaszolásra vár a kérdés, maradtak-e fenn a tankönyvnek további példányai más magyarországi gyűjteményekben, s amennyiben igen, milyen olvasás- és hatástörténeti adatok nyerhetők ki belőlük.

*Az Oeconomy of Human Life* angol, francia és német kiadásai

Robert Dodsley legtöbb kiadást megért, legtöbb nyelvre lefordított munkája, az *Oeconomy of Human Life* keletkezésére, az angol, francia, német és magyar kiadások történetére vonatkozó adatokat másutt már részletesen tárgyaltam.<sup>22</sup> Bemutattam, hogyan variálódott az 1750-es eredeti kiadvány szövege a névtelen szerzők által írt folytatások, imitációk révén, részben feltártam a kiterjedt szövegcsalád francia és német ágait, és megállapítottam a magyar fordítások és az azok alapjául szolgáló német és francia változatok viszonyát. Tekintetbe véve, milyen nagyszámú angol, francia és német kiadása keletkezett az *Oeconomy*-nak 1750-től a 19. század elejéig, a Magyarországra eljutott, a jelen kutatás keretében vizsgált hét közgyűjteményben ma is őrzött példányok száma meglepően kevés: összesen nyolc ilyen kötetet találtam. Teljes címleírásaik és könyvészeti adataik a megjelenés sorrendjében:

21 Vö. OROSZ Beáta, „Csokonai Vitéz Mihály történeti-földrajzi tárgyú könyvkijegyzései”, Magyar Könyvszemle, 112, 3. sz. (1996), 391–407, 403. A kimásolt részleteket közli a kritikai kiadás, lásd: CSOKONAI Vitéz Mihály *Összes művei, Feljegyzések*, in: CSOKONAI Vitéz Mihály, *Művei, Elektronikus kritikai kiadás*, szerk. DEBRECZENI Attila, vezető munkatárs TÓTH Barna, informatikai fejlesztés NYITRAI Nóra, a kritikai kiadást sajtó alá rendezte BORBÉLY Szilárd, DEBRECZENI Attila, OROSZ Beáta, SZÉP Beáta, a kritikai szövegek TEI–XML adaptációját készítette BÉRES Norbert, hozzáférés: 2025.04.04., [https://deba.unideb.hu/deba/csokonai\\_muvei/text.php?id=csokonai\\_szcpsp\\_55](https://deba.unideb.hu/deba/csokonai_muvei/text.php?id=csokonai_szcpsp_55)

22 Lásd LENGYEL, *Könyvi János elcserélt fordítása*, 131–132; LENGYEL, »Continet heresim...«, 713–717, 723–725..

[Robert DODSLEY], *L'economie de la vie humaine; Traduite sur un Manuscrit Indien composé par un ancien Bramine; On a mis à la tête une Lettre d'un Gentilhomme Anglois Demeurant à la Chine, adressée au Comte de \*\*\*; Qui contient un récit de la manière, dont ce Manuscrit a été découvert; Ouvrage traduit de l'Anglois* [par S. DE LA DOÛESPE] (A La Haye: Chez H. Scheurleer, 1751)

8°, 28-[4]-104 l.

Állatorvostudományi Egyetem Hutýra Ferenc Könyvtár, Levéltár és Múzeum, jelzete: A113

a kötetábla belső oldalán kézírásos bejegyzések: „Jos. Sofalvi. Lugd. Batavor[um] A 1775. / [más kézzel:] Joannes Cseh. 1780”, az utolsó üres lapon és a hátsó kötetábla belső oldalán Sófalvi József kézíratos bejegyzései az *Oeconomy* fordítás- és kiadástörténetéről

[Robert DODSLEY], *Le Bramine Inspiré, Traduit De L'Anglois* [von DÉSORMES] (Berlin: Friedrich Wilhelm Birnstiehl, 1751)

8°, [13], 2-120 l., [1] rézmetszet

EOL Podmaniczky-Degenfeld Könyvtár PDK PD 461

a szennycímlap versóján kézírásos latin és német nyelvű bejegyzések: „Autor dicitur Lescaller [!] in versione germanica. / Recensetur [?] in Baumgartens Nachrichten von merkwürdigen Büchern Part. I. p. 52. sqq. ubi observatur [?] convenire [?] librum cum L'economie de la vie humaine, á la Haye 1751.”  
a címlap alsó sarka kivágva

[Robert DODSLEY], *Oeconomie de la vie humaine, Ouvrage traduit en François sur la Traduction Angloise du Manuscrit Indien d'un ancien Bramine* (Edinburgh: [s. n.], 1752)

8°, XXXII, 160 l., [1] rézmetszet

MTA KIK, jelzete: Gazdas. O. 2045

a szennycímlap rectóján: Michael Waldhauser em. IX [...]  
a címlapon a kézírásos bejegyzés a fordító személyére utal: Mr. Daine”

[Robert DODSLEY et al.], *Das Buch der Weisheit und der Tugend, Oder die Verfassung Des Menschlichen Lebens, Aus einer Indianischen Handschrift eines alten Braminen übersetzt, und aus China nach Londen an den Herrn Grafen von Chesterfield gesandt; Nebst einem Anhang Sinnreicher Gedanken Des berühmten Herrn Pope und Swift; Sämtlich aus dem Englischen übersetzt* (Strassburg: König, 1752)

8°, [31], 3-256 l., [1] rézmetszet

EOL Podmaniczky-Degenfeld Könyvtár PDK PD 460

a kötetábla belső oldalán beragasztott tulajdonjegy: „Szereztek báró Prónay Sándor Tó-almási könyvtárával 1891.”  
a szennycímlap rectóján kézírásos bejegyzés: „Gruß der Maria Agnetha Von Platthy gebohr. von Radvan ihre [?] kleiner [?] [...]”

[Robert DODSLEY], *Le philosophe indien, ou L'art de vivre heureux, dans la société; Renfermés dans un petit nombre de preceptes les plus épurés de la morale; rédigés par un ancien bramine* (A Amsterdam: chez E. Van Harrevelt, 1760)

XXIV, 105, [2] l., kisalakú, kb. 12 cm

DRE Ráday Könyvtár 0-2020

bepecsételve a címlapra: A Budapesti Ev. Ref. Főiskola Könyvtára

*Der begeisterte Bramine oder die moralische Bildung des Menschen, Nach der neuesten englischen Ausgabe übersetzte und mit dem zweyten Theile vermehrte Auflage* (Leipzig: Caspar Fritsch, 1775)

8°, [6], 177 l.

1. példány: MTA KIK, jelzete: Theol. O. 1113

előzéklapon: „Fr: Gallus”

a szennycímlap kivágva

az utolsó üres lap rectóján: áthúzott szó (Einleitung [?]), alatta: „Ex Libris Andreae Sinkovich mpr”

az utolsó üres lap rectóján: német nyelvű bejegyzések (recept)

2. példány: OSZK 329.224

beragasztva a kötéstábla belső oldalán beragasztott ex libris: Ex Bibl. Com. Franc. Széchényi

[Robert DODSLEY], *Die Weisheit An die Menschen, Durch einen Begeisterten Braminen; Aus einer alten Handschrift*, [übersetzung von Johann Joachim Christoph BODE] (Carlsruhe: Schmieder, 1787)

8°, 72 l., 18 cm

OSZK 816.403

a szennycímlapon: a Nádasdladányi Könyvtár bélyegzője, törölve

*Mason on Self Knowledge; Economy of Human Life; Great importance of a religious life* (London: Walker-Edwards, 1817), a második címlapon: *A treatise on self-knowledge*, by John Mason, A. M. / *The Economy of Human Life*, by Robert Dodsley / *The great importance of a religious life considered*, by William Melmoth, Esq.; to which is prefixed, a biographical preface (London: Walker and Co., 1816)

VII, [1], 268 l., [2] rézmetszet

MTA KIK, jelzete: KE-101.563

A három korai francia nyelvű kiadás példányaiban olvasható bejegyzések jól szemléltetik, milyen népszerű volt az *Oeconomy of Human Life* már a kezdetektől, valamint azt is, mekkora bizonytalanság övezte az eredeti szerző és a fordítók kilétét, illetve a szövegidentitást. A *Le Bramine Inspiré* EOL-beli példányában fennmaradt latin–német nyelvű bejegyzésből kiderül, hogy a szerző

(„autor”) „a német kiadás szerint” L’Escallier volt. Az ismeretlen bejegyző hivatkozik továbbá a Siegmund Jakob Baumgarten (1706–1757), *Siegm. Jac. Baumgartens Nachrichten von merkwürdigen Büchern* című periodikája I. kötetében megjelent recenzióra, ahol az a (téves) adat szerepel, mely szerint a kiadvány azonos az 1751-es hágaival. A *Nachrichten* 52–62. oldalán valójában két recenzió jelent meg, az egyik erről a kötetről, a másik a szintén *Le Brame inspiré* című, berlini kiadásáról, melynek címlapján ott áll L’Escallier neve. Ahogyan másutt már írtam róla, a két kiadásban azonos francia fordítást közöltek, csak az ajánlások szólnak különböző személyekhez. A fordító személye bizonytalan: vagy II. Frigyes udvari színésze, az akkor már Berlinbe emigrált La Mettrie barátja, Désormes volt, vagy ez utóbbi titkára, L’Escallier.<sup>23</sup> A berlini kiadásokat megelőzték Michel Despréfays Londonban és Samuel de La Douëspe Hágában megjelent francia változatai, majd készült még egy új fordítás, Marius-Jean-Baptiste-Nicolas Daine (d’Aine, 1730–1804) munkája. Ez utóbbi fordító a Porosz Tudományos Akadémia tagja, XV. Lajos tanácsadója, diplomata volt. Neve („Mr Daine”) kézírással szerepel az MTA KIK példányában.

A magyar vonatkozások szempontjából számunkra a legértékesebb a *L’economie de la vie humaine* (Hága, 1751) ma az Állatorvostudományi Egyetem Hutýra Ferenc Könyvtárában őrzött példánya. A kötetábla belső oldalán látható possessor-bejegyzésekből nyilvánvaló, hogy a könyv 1775-ben Leidenben Sófalvi József, majd 1780-tól Cseh János tulajdona volt. Az utóbbi személy ismeretlen, Sófalvi azonban az *Oeconomy* egyik magyar fordítója,<sup>24</sup> aki bizonyára épp e példány alapján készítette el saját átültetését. Az utolsó üres lap versóján és a hátsó kötetábla belső oldalán a fordító egybegyűjtötte a számára elérhető adatokat az *Oeconomy* fordítás- és kiadástörténetéről. Az adatokat közölte is a saját fordítása előtt álló előszóban.

Érdekes, hogy a vizsgált gyűjteményekben szinte teljesen hiányoznak a *Das Buch der Weisheit und der Tugend* (Strassburg, 1752) című német változat kiadásai, amelynek 1770-es, jelentősen átalakított edíciója két magyar fordító, Kónyi János és Faludi Ferenc szövegének is az alapjául szolgált. Nem csupán a strasbourgi, de a szintén 1770-es bécsi nyomtatványból sem maradt fenn példány. Az egyetlen kivétel az EOL-ban található: egy 1752-es kötet, melyben kézírásos possessor-bejegyzést is találunk. Platthy (szül. Radvány) Mária Ágnes a nagypalugyai Platthy-birtokon élt. Az egyetlen rá vonatkozó adatot egy *album amicorum*-bejegyzés őrzi: 1762. május 18-án a település Szentkereszt nevű részén írt néhány sort Fábri (I Pál) albumába (OSZK Oct. Lat. 850). A jelmondatot („Die Frucht des Herren ist der Weisheit anfang”) egy bibliai hely (Ps 110) kísérte. Az *inscriptio* szövege: „Die Tugend folget stets der Weisheit

23 LENGYEL, »Continet beresim...«, 724.

24 Uo., 726–727.

hohen Plan, Und unser wahres Glück fängt mit derselben an”, forrása Johann Michael von Loën (1694–1776) *Beschreibung der Tugend* című műve.<sup>25</sup>

Az *Oeconomy* francia és német kiadásai közül feltehetően jóval több is eljutott Magyarországra a 18. században. A ma tanulmányozható példányok egy része főúri könyvtárak polcairól került a budapesti közgyűjteményekbe: Széchényi Ferenc könyvtárából, a nádasdladányi Nádasdy-könyvtárból, valamint a toalmási Prónay-könyvtárból.

## Az *Oeconomy* magyar kiadásai

Az öt különböző magyar fordítás keletkezéstörténetével kapcsolatos adatokat, a Kónyi-átültetésnek a német eredeti szövegével való összehasonlító elemzés és a fennmaradt két cenzúrai példány vizsgálatának eredményeit másutt már közöltem.<sup>26</sup> A vizsgált gyűjteményekben található példányok teljes címleírásai és könyvészeti adataik a megjelenés sorrendjében:

1. [Robert DODSLEY et al.], *A' böltsességnek és jó erköltsnek könyve, a' kegyes ifúságnak a' tisztelendő öregségtől nyertt ajándéka* [ford. KÓNYI János] (Pozsony: Landerer, 1774)

8°, 274 l., [1] rézmetszet

EOL, jelzete: 10.070

MTA KIK, jelzete: 524.061

DRE Ráday Könyvtár, jelzete: 0-4122

FSZEK, jelzete: Sz 2637

a kötetábla belső oldalán átsatírozott, olvashatatlan bejegyzések

a címlapon: Jamniczky Lajos könyvtára pecsétje

OSZK 316.571

OSZK, jelzete: 279.495

a kötetábla belső oldalán: „Dono datus a Spbli Dno Antonio Somsich junior Ptri Romano Pintér, Ord. Minor Capellano in Sárd 1777.”

alatta áthúzva, más tintával: „Paulus Eörs”

a címlap előtti oldalon: Bibl. Cleric. O. S. Fr. S-Eccles. B II 47

a Biblioteca PP. Franciscanorum Conventus Quinque-Ecclesiensis pecsétje

a címlapra ráírva: Ptris Romani Pintér Ord. minor Proviae Sardiensi 1777

a címlap versóján: „Ezen Könyv Eörs Pál tulajdona” (neve ott van a hátsó borító belsején is!)

Váztott 1863”

25 LATZKOVITS Miklós, *Inscriptiones Album Amicorum*-adatbázis, a rekord száma: 9028. Lásd: iaa.bibl.u-szeged.hu, hozzáférés: 2025.04.04.

26 Lásd LENGYEL, Kónyi János elcserélt fordítása; LENGYEL, »Continet heresim...«.

2. [Robert DODSLEY], *A' bötsületes embernek kézi könyve, avagy mindenütt, és mindenkoron szükséges regulák, Mellyeket Németből Magyarra fordította (!) Saur Joséfa leányzó* (Kolozsvár–Nagyszeben: Kollmann Josef Ferentz, Gottlieb Potch, 1776)

8°, [8], 40 l.

OSZK, jelzete: 825.079

3. [Robert DODSLEY], *Oeconomia vitae humanae. Az az, az emberi életet igazgató bölts regulák, Mellyek Egy régi Brámina vagy Indiai Filosofus által íratlak, és ez előtt nem sokkal ugyan azon eredeti nyelven lévő kéz írásból elsőben Chinai azután Anglus, Német, Frantzia és más Nyelvekre most pedig ujjabban ez utolsóból Magyarra fordítottak Sófalvi Jó'sef által* (Kolozsvár: Református Collégium, 1777)

8°, [1], XXXII, 111, [2] l.

OSZK, jelzete: 806.842

DRE Ráday Könyvtár, jelzete: 0-3282

EOL PDK, jelzete: PD 16.726

a kötéstábla-belsőn címeres Podmaniczky–Degenfeld ex libris-etikett bera-gasztva, szövege: „Szereztük báró Podmaniczky Lajos aszódi könyvtárával 1889.”

MTA KIK, jelzete: Paedag. O.49

MTA KIK, jelzete: M. Irod. O. 234

a címlap versóján: ex libris pecsét, szövege: „Ex libris Stephani Sándor. 1794.”

MTA KIK, jelzete: Philos. O. 807

az egyik előzéklapon kézirásos bejegyzés: „Illustrissimo ac Magnifico D. Domino S. R. I. C. Josepho Teleki de Szék, S. C. R. et AP. M. Camerario et I. Tabulae Regiae Judicariae in M. Tran[sylva]niae Principatu Adessori, D[omi]no ac Patrono aeratem colendo humillime offert Jos. Söfalvi”

4/1. [Robert DODSLEY et al.], *Bölts ember vagy-is az erköltses böltseségre vezérő rövid oktatások*, ford. FALUDI Ferenc (Pozsony: Patzko Ágoston Ferentz, 1778)

8°, [6], 160 l.

OSZK, jelzete: 74.855/2, egybekötve Faludi Ferenc *Szent ember* (Pozsony, 1773) c. fordításával

a címlapon: a Residentiae Strigoniensis Ord. S. Ben pecsétje

OSZK, jelzete: 74.857/2 egybekötve Faludi Ferenc *Szent ember* (Pozsony, 1773) c. fordításával

a címlapon: Herényi Dr. Gothard István Könyvtára pecsétje

OSZK, jelzete: 74.858

a szennycímlapon kézirásos bejegyzés: „Continentur. 1. Faludi, Bölts Ember. <2. Ejusd. Sz. Ember.>” (más tintával áthúzva), az elsőhöz beírva „122 l”

OSZK, jelzete: 276.208/2

a címlapon: A' M. N. Muzeum Könyvtárából, Horvát István Könyvtárából  
pecsétek

4/2. [Robert DODSLEY et al.], *Bölds ember vagy-is az erköltses böltességre vezérő  
rövid oktatások*, ford. FALUDI Ferenc (Pozsony: Patzko Ágoston Ferentz, 1787)  
8°, [6], 122 l.

DRE Ráday Könyvtár, jelzete: 0-6448 RMK

bepecsételve a címlapra: A Budapesti Ev. Ref. Főiskola Könyvtára

5. [Robert DODSLEY], *Az Indiai bölds, vagy miként lehet az ember boldog e' társaságos életbenn. Az erköltsöket illető egynehány igen tiszta velős mondásokba foglalva, melyeket valami régi brakhmán hagyott írásbann: és ebből legegőbb Khínai Nyelvre, abból akkoribann Anglusra, abból tsak hamar Frantziára, melyből ismét Németre, és ebből végre magyar nyelvre fordítódott Cs. J. (= Csányi János) által* (Debrecen: Csáthy György, 1815)

8°, XVI, [2], 59 l.

OSZK, jelzete: 295.737

FSZEK, jelzete: 8-26102

ceruzás jelölések az 5, 11, 14, 24, 29, 33. oldalakon

MTA KIK, 2 példány, jelzeteik: 523.966; Philos. O. 2428

A lista jól mutatja, hogy az *Oeconomy* különféle magyar fordításából jóval több forgott közkezen, mint a külföldi kiadásokból. Az összesen 22 példány némelyikének possessor-bejegyzései és a tulajdonosi pecsétek alapján feltételezhető, hogy Kónyi János, Sófalvi József és Faludi Ferenc átültetései a 18–19. században eljutottak számos egyházi könyvtárba (például a pécsi ferencesekhez, az esztergomi bencésekhez), illetve főúri és polgári magánszemélyekhez (Somssich Antal, Podmaniczky Lajos, Sándor István, Horváth István). A legtöbb adat *A' böltességnek és jó erköltsnek könyve* egyik OSZK-beli példányából olvasható ki: ez 1777-ben Pintér Román minorita atya tulajdonában volt, aki még ugyanabban az évben elajándékozta a somogysárdi ifj. Somssich Antalnak (1742–?), id. Somssich Antal Somogy vármegyei alispán fiának. A kötet később a pécsi ferencesek kolostori könyvtárába, majd 1863-ban egy bizonyos Eörs Pálhoz került, Vácott. A 19–20. századi possessorok között ott van még Jamniczky Lajos (?–1895) építész, műgyűjtő, illetve a szintén szenvedélyes könyvgyűjtő, Dr. herényi Gothard István (1869–1948), tengerész, orvos. Érdekesség, hogy e példányok egyikében is megtaláljuk Sófalvi József saját kezű bejegyzését, aki személyesen ajándékozta fordítását Teleki Józsefnek.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy noha Robert Dodsley munkásságának magyarországi recepciója egyelőre feltáratlan, s egy-két kivétel híján nem ismerünk olyan adatokat, intertextuális kapcsolatokat, melyek rámutatnának, hogyan hasznosították műveit a magyar olvasók, a francia, német és magyar nyelvű kiadások fennmaradt példányainak vizsgálata mégis vet némi fényt a hatástörténet e területére. Mindenképpen érdemes számon tartanunk a 18. századi London egyik legsikeresebb és legbefolyásosabb könyvkiadóját az angol–magyar irodalmi kapcsolatok történetében, s a személyéhez köthető szövegeket, újításokat, melyek nyugat-európai közvetítéssel hazánk korabeli művelődését is alakították.

### The Works of Robert Dodsley in 18<sup>th</sup>-Century Hungary: *The Preceptor*, *The Oeconomy of Human Life*

This study explores the reception and dissemination of Robert Dodsley's works in 18<sup>th</sup>-century Hungary, focusing primarily on two influential publications: *The Preceptor* (1748) and *The Oeconomy of Human Life* (1750). Through the examination of printed and manuscript sources in seven major public collections in Budapest, the paper uncovers the surprising extent and limitations of Dodsley's Hungarian reach.

While *The Oeconomy* became a moral and philosophical handbook translated into multiple languages – including five different Hungarian versions – *The Preceptor*, an encyclopedic educational textbook, found its way to Hungary mainly in its German translation, *Der Lehrmeister*. The study reconstructs the transmission paths of these texts, analyzing ownership marks, library stamps, and handwritten annotations to trace their use, particularly in ecclesiastical and aristocratic libraries. The paper also discusses the historical and didactic significance of these works, their adaptations, and the broader European context in which they were received.

Dodsley's role as a printer and intellectual mediator is highlighted, showing his influence on the Hungarian Enlightenment and educational reforms despite the limited presence of his original English editions. The analysis contributes to the history of cross-cultural literary transmission and underlines the necessity of integrating Dodsley's oeuvre into the narrative of Hungarian intellectual history.